

HOLİZİM, ÇEVİRİ VE QUİNE

Şeref GÜNDAY*

ÖZET

Makale, Quine ve onun çeviri hakkındaki görüşleri ile ilgilidir. Yazıda, Robert Kirk 'in Quine hakkındaki incelemesi temel alınmıştır. Bu felsefeciye göre Quine de çeviri neredeyse imkânsızdır. Bizim yorumumuza göre, Quine de mantık, çeviriyi mümkün kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Quine, Kirk, Çeviri, Holizim.

ABSTRACT

Holism, Translation and Quine

The essay is about Quine and his opinions about translation. The essay, mainly, based on R.Kirk's coments about Quine. According to this philosopher, in Quine translation is olmost impassible. In our opinion, in Quine, logic enables translation.

Key Words: Quine, Kirk, translaion, holism.

Quine 1908 doğumlu, Amerikalı bir felsefecidir. Harvard'da felsefe profesörlüğü yapmıştır. Formel mantık ve felsefe üzerine önemli eserleri vardır. Bunlar: Matematiksel Mantık (Mathematical Logic) (1940), Kelime ve Obje (Word and Object) (1960), Set Teorisi ve Onun Mantığı (Set Theory and its Logic) (1963), Mantık Felsefesi (Philosophy of Logic) (1970). Bu

---

* Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Felsefe Anabilim Dalı.

eserlere ilaveten, bu konularla ilgili yayınlanmış oldukça önemli makaleleri ve makaleler koleksiyonu vardır. (Flew, 1989, s.297)

Quine, Carnap'ın, Amerika'da, en etkili takipçisi olarak kabul edilir. Kendisi aynı zamanda Çağdaş Amerikan Felsefesinin en önemli empiristlerindendir. 1951'de "Empirizmin iki doğması" (Two Dogmas of Empiricism) adlı makalesi yayımlandıktan sonra felsefede ciddi tartışmalar başladı. Bu makalesinde Quine, analitik-sentetik ayrımına karşı çıkıyordu.

Bizim ele alacağımız "çeviri" (translation) hakkındaki görüşlerini "Word and Object" adlı eserinde ortaya koymuştur.

II

Quine'nin temel tezi şudur: Bir dilden bir başka dile çeviri yaparken kullanabileceğimiz objektif bir realite yoktur. (Kırk, 1986, s.13) Bu yaklaşıma "indeterminacy tezi" denmektedir. Buna göre, tüm mümkün kanıtların toplamı (the totality of passible evidence) ve tüm gerçeklerin toplamı (the totality of facts) çeviriyi doğrulamaz.

Söylenenleri özetlersek, Quine'a göre, anlam kaybetmeden bir dilden bir başka dile çeviri yapılamaz. Quine'a göre, cümlesel anlam (sentential meaning) belirsizdir (indeterminate). (Dancy, 1985, s.97) Tek bir cümlenin ne anlama geldiğini belirleyen bir gerçeklik yoktur. Öyle ki, iki cümle aynı anlama sahip olamaz. Bu nedendir ki, çeviri (translation) belirsizdir (indeterminate).

Tüm mümkün verileri dikkate alsak dahi bir dilden bir başka dile tam bir çeviri yapılamaz. Çevirinin doğruluğunu belirleyecek objektif bir gerçeklik yoktur. Bu anlamda, hiçbir çeviri tamamiyle yanlış veya tamamiyle doğru değildir. Çevirinin doğruluğu "kanıt-ötesi" (evidence-transcendent)dir. Bir metni iki kişi iki farklı şekilde çevirdiği zaman, kimin haklı, kimin haksız olduğu söylenemez.

Quine çeviri imkansızdır demiyor. Diyor ki, çevirisi yapılan orijinal cümle öylesine zengindir ki, anlam olarak, hiçbir çeviri bu cümleyi tam olarak kaplayamaz. Bu anlamda tüm çeviriler "en iyi tahmin" (best approximation)lerdir. Yani, orijinal cümleyi tüm zenginliği ile yeni dile aktaramayız. Bu nedendir ki, her çeviride mutlaka bir anlam boşluğu vardır.

Indeterminacy (belirsizlik) şu demektir: Aynı cümlenin birbirinden farklı, birden çok, doğru çevirisi olabilir. Quine, İngilizce'den Fransızca'ya doğru çevirilerin olabileceğini kabul eder. Çünkü ortada anlaşılabilir, genel, bir çeviri şeması vardır. Ancak, yine de, her çevirinin daha iyisi yapılabilir. Çeviri için bir "çeviri klavuzu" (Translation Manual) yazılabilir. Çeviri

klavuzu bir çeşit sözlük gibidir. Ancak, bu sözlük, cümleyi cümle ile karşılaştırır, kelimeyi kelime ile değil.

Quine'a göre, gözlem ötesi alanda (non-observational level) anlam belirsizdir. Anlamı belirleyecek hiçbir unsur yoktur. Bu açıdan çeviri de belirsizdir. Yani, anlamın belirsizliği çevirinin de belirsizliğine yol açar. Ama, çevirinin belirsizliği anlamın belirsizliğine yol açmaz.

İlginçtir, Quine, gözlem cümlelerindeki (observation sentences) belirsizliği kabul etmez. Quine'a göre, gözlem cümleleri dilin temelindedir ve dilin girişidir. Dildeki diğer cümleler, gözlem cümleleri üzerine bina edilirler. Böyle bakıldığında, Quine, "foundationalist" (kurucu) olarak adlandırılabilir. Foundationalist'lere göre düşüncelerimizin temelinde yanılmaz ve temel doğrular vardır. Quine'da bu temel doğrular "gözlem cümleleri" imiş gibi duruyor. Dancy'de bu görüştedir. (Dancy, 1985, s.66) Foundationalism empirizmin bir formudur. Locke buna örnek verilebilir.

Quine'da "epistemoloji", "anlam teorisi" ve "çeviri" arasında bir ilişki vardır.

Quine'a göre hiçbir cümle tek başına anlaşılabilir. Bir cümleyi anlamamız, sahip olduğumuz diğer inanışlarımıza bağlıdır. Bu yaklaşıma "Holizim" (bütüncülük) denmektedir. Bu yaklaşımla ilgili olarak "Duhem-Quine tezi" vardır. Bu teze göre, "Bizim dış dünya hakkındaki ifadelerimiz bir bütündür." (Kırk, 1986, s.81) Yani, dış dünya hakkındaki bir ifademiz diğer ifadelerimizden ayrılamaz. Bir yaşantımız tüm inanış sistemimizle çelişebilir, ancak inanış sistemimizdeki belli bir inanışı çıkararak bu durumu değiştiremeyiz. Bir başka deyişle, bir cümle bir bütün içinde anlamlıdır. İnanış sistemimizdeki cümlelere tek tek anlam veremeyiz. Daha doğrusu, her cümle bir teori içinde anlamlıdır. Tek bir cümle anlamı yoktur. Bu nedendir ki cümle-cümle çeviri yapılamaz. Yani, tek cümle çevirisi nerde ise imkansızdır. Aynı cümle farklı şekillerde ve doğru olarak çevrilebilir.

Ancak, burada problem şudur: Bileşik cümlelerin empirik kanıtı yoktur. Empirik verilerden bağımsız anlam veremiyorsak, bileşik cümlelere nasıl anlam vereceğiz? Burada "anlam" bir çeşit "yorum" oluyor. Demek ki inanış ve anlamı birbirinden ayırmak imkansız gibi bir şeydir. Amerikalı filozof Peirce'de aynı görüşü benimser. (Kırk, 1986, s.85)

Quine'ın yaklaşımında bir açmaz vardır. Anlam, atomik midir yoksa holistik midir? Kendisi holizme yakındır, ancak, burada da empirik doğrulama yoktur. Atomik cümlelerde empirik doğrulama vardır, ancak, bunlarda bütünden bağımsız düşünülemezler. Dedik ki, Quine "gözlem cümleleri"nin kendi başına anlamlarını kabul eder. Daha doğrusu, Dancy böyle yorumluyor. (Dancy, 1985, s.100) Hepsisi olmasa bile, en azından, bazı cümleler bu türdendir. Ancak, her şart altında doğruluğunu bilebileceğimiz cüm-

leler olduğunu söylemek zordur. Quine'a göre "gözlem cümleleri", "içsel-özel olayları" rapor etmezler. Yani duygularımızı bildiremezler. Gözlenebilir, dış uyaranları rapor ederler. Dışarıdaki aynı uyaran birden çok kişiye ulaşabilir. Gözlem cümleleri bir çocuğun dil öğrenirken kullandığı cümlelerdir.

Fakat, eğer holizim doğru ise, yani, bir cümlelin anlamı bir başka cümleye bağlı ise dil öğrenmeye nereden başlayacağız? "Kendi kendine yeten" (self-contained) cümleler hangileridir? Böyle cümleler bulabilirsek diğerlerini onların üzerine bina edebiliriz. Başlamak için bir nokta olmalı. Yani, sanki, anlam teorisinde atomist olmak zorundayız. Aksi taktirde dili nasıl öğrendiğimiz açıklayamayız. Ama, bu sonuç da holizim ile çelişmektedir. Sanki, Quine, gözlem ötesi alanda (non-observational level) "holist", gözlem alanında (observational level) da atomisttir. Dancy'nin yaptığı bu yorum belki de Quine'in en iyi yorumudur. Dancy'ye göre bu sonuç onun "foundationalist" (kurucu) olduğuna işaret eder. (Dancy, 1985, s.102)

Eğer bu yorumu kabul edersek, gözlem cümlelerinde çeviri mümkündür ve gözlem cümleleri dilin girişidir. Gözlem cümleleri tek tek doğrulanabilirse bunlar gözlem ötesi cümlelere destek verebilirler.

Quine'a göre "veri" (data) vardır ve "teori" vardır. Data, teoriyi destekleyebilir. Bu durumda, Quine gözlem seviyesinde atomist (tek cümlelin anlamı olabilir) ve doğrulamacı (verificationist) dır denebilir. Bu sonuca göre Quine anlam teorisinde empiristtir. Tek başına empirisizim yetmese de Quine dil öğrenmek için ve tam olmasa da, çeviri yapmak için empirik anlamın zorunlu olduğunu farkındadır. Ancak, Quine çevirinin belirsizliğini de data (veri) ile ilgilendirir. Çünkü, ona göre, aynı data'dan farklı teorilere ulaşabiliriz. Aynı konuda, aynı verilerin desteklediği iki başarılı teori olabilir. Demek ki fiziki teorisinin belirlenmemişliği ile çevirinin belirlenmemişliği arasında bir ilişki vardır.

Çevirinin belirsizliğine etki eden bir başka faktör inanış ve anlam arasındaki ilişkidir. Bir anlam da inanış anlamı belirlemektedir. İnanışlardaki subjektiflik anlamında subjektifliğine, dolayısıyla çevirinin belirsizliğine yol açmaktadır. Bu noktada gözlem ve gözlem ötesi arasındaki fark ortadan kalkmaktadır. Görülüyor ki tekrar holizme geri dönmüş bulunuyoruz.

Putnam'ın yorumuna göre Quine haklıdır. (Putnam, 1981, s.33) Çünkü bir bireyin bir kelimeyle veya cümleyle neye refere ettiği (işaret ettiği) tam olarak anlaşılamaz. Örneğin: "A cat is on a mat" cümlesi "Kedi halının üzerindedir" şeklinde de "Kedi bir bezin üzerindedir" şeklinde de çevrilebilir. Bu cümlelin her bir kelimesi bir başka zihinde bir başka şeye işaret edebilir.

Putnam şu örneği de veriyor:

There is a rabbit over there

(orada bir tavşan vardır) cümlesi

There is a rabbit-slice over there

(Orada tavşandan bir parça vardır) cümlesi olarak da yorumlanabilir. Yani, tavşan kelimesi her zihinde bir bütün olarak tavşana işaret etmeyebilir. Bu durumda “reference” (gösterim) de belirsizdir. Yani “ağaç” kelimesi her kullanımda aynı ağaca işaret etmeyebilir.

Antony O’Hear Quine yaklaşımına tersinden bakmaktadır. Ona göre Quine’da, gözlem ifadelerinin anlamı gözlem ötesi ifadelerin anlamına bağlıdır. (O’Hear, 1985, s.107) Yani ben bir zihin hali içerisinde gözlem yapmaktayım. Bu durumda benim önceki inanışlarımdan bağımsız bir gözlem yapmam pek mümkün değildir. Teori ve gözlem arasındaki ilişki de sanki teori gözleme etki etmektedir. Aynı etki çeviri için de söz konusudur.

Bu yaklaşımla Quine şöyle bir sonuca ulaşır:

“Hiçbir ifade revizyondan bağımsız değildir.” (No statement is immune to revision) Yani, her ifade yeniden gözden geçirilebilir ve bir baka şekilde ifade edilebilir. Çünkü yaşantımız veya gözlemimiz kendini tüm sistemimize verir. Her yaşantı bir düşünce sistemi içinde anlamlıdır.

Pasmore’nin yorumuna göre bu yaklaşımla Quine bilim ve felsefe arasındaki ayrımı kaldırmıştır. (Passmore, 1985, s.10) Eğer her gözlem bir düşünme sistemi içinde anlamlı ise, felsefi görüş ile bilimsel görüş arasında nasıl bir ayrım yapacağız? Bir kişide biri bilimsel diğeri felsefi düşünen iki ayrı yön olabilir mi? Quine diyor ki “bir cümle bir bütün içinde anlamlıdır.” Bu bütün felsefeden, felsefi dünya görüşünden bağımsız olabilir mi?

II

Bu noktaya kadar söylediklerimizle birden çok tartışma noktasına geldiğimiz açıktır. Bu noktalardan biz, çeviri konusunu biraz daha belirlemek istiyoruz.

Gerçekten, bir dilden başka bir dile anlam kaybı olmaksızın çeviri yapılamaz mı? Bu soru başka şekilde de sorulabilir. Aynı dili konuşan kişiler düşüncelerini ve duygularını birbirlerine tam olarak aktarabilirler mi? Belki Wittgenstein’ci bir yaklaşımla bu sorulara olumlu cevap verebilirdik. Çünkü, Wittgenstein’de “özel dil” (private language) diye bir şey yoktur. Yani, hissedip te aktaramadığımız bir şeyden söz edemeyiz. Aynı şekilde, Wittgenstein’de “hayat formu” (form of life) çeviriyeye destek verebilir.

Ancak, hem Wittgenstein’de hem Quine’da, çeviri sırasında “kelimelerin tekabül ettiği belirlenmiş entiteler yoktur.” Yani, her ikisi de Platon’a karşıdırlar. Wittgenstein’de kelimelerin nasıl kullanılacağını gösteren bir kurallar seti de yoktur.

Quine’a göre anlamı ve referansı belirleyen hiçbir gerçeklik yoktur. Problem de burada yatmaktadır. Sadece çeviri değil iletişim de (aynı dil içinde) tartışmalı hale gelmektedir.

Düşünün, dedik ki “ağacın üstünde kedi vardı” “There was a cat on the tree”. Bu iki cümlede anlam birliğini sağlayan şey nedir? Elbette dışarıda bir ağacın ve üstünde de bir kedinin olmasıdır. Ancak, “ağaç”, “kedi”, “vardır” kavramları tüm zihinlerde aynı şeye mi tekabül ederler? Denilebilir ki, dışarıdaki gerçeklik kendini tüm zihinlere benzer verebilir. Ama bu durum görsel açıdan söylenebilir. Çeviri de görsel bir gerçeklik yok gibidir. Acaba, ortak zihin yapıları yukarıdaki cümlelerdeki anlam birliğini garanti altına alır mı? Quine açısından böyle bir durum da söz konusu değildir. Çünkü Quine’a zihnimiz bir bütündür. Dışarıdan gelen veriler kendini bir bütüne verir. Holistik açıdan birbirine özdeş iki zihin yoktur.

Şöyle düşünelim, evine çiçek götüren iki kişi aynı şeyi mi yapıyorlar? Ya biri özürle, diğeri teşekkürle ilgiliyse. Demek ki “elinde çiçek olan iki kişi” verisi anlam için yetmemektedir. Devam ettirirsek, her iki kişi de çiçekleri evinde belli bir yere koyarlar. İki evi iki zihin gibi düşünelim. Çiçek girdisi, girdiği evde aynı etkiyi mi yaratır? Evde çiçekler nereye konmuştur? Sorun şu, her iki evde de çiçek olması bizi “çiçekli ev” gibi bir sonuca götürmüyor. Bizde, sanki, Holistik bir noktaya ulaştık.

Holizim kısmen doğruymuş gibi duruyor. Biz zihinlerimizi aynen bir ev gibi dekore ederiz. Ortak eşyalarımız olsa bile hiç birimizin evi birbirinin aynısı değildir.

Yukarıda söylediğimiz “Ağacın üstünde kedi vardı” önermesi evimize giren bir eşya gibidir. Bu önermenin anlamı evimizdeki diğer eşyalarla doğrudan ilgilidir.

Bu durumda iletişim mümkün değil midir? Bu soruya Wittgenstein’in “hayat formu” kavramı ile cevap verebiliriz. Yaşam formumuz iletişimlerimizi ortak kılabilir. Gerçi, Murat Baç, bu duruma “anlamın ortalıkta olması” diyor. (Felsefi Tartışmalar 28, s.47-60) Ancak hayat formunu belirleyen sadece sosyoloji değildir. Ortada bir nesne ve bir zihin vardır. Belki bu noktada Kant’dan da yardım alabiliriz zihindeki benzerlikler ve nesnedeki kendinelik ortak anlam vermemize yardım edebilir. Ancak, hayat formumuzun önemli bir unsur olduğu, iletişimde, açıktır.

Çeviride durum biraz daha farklıdır. Çünkü, ortada “hayat formu” yok gibi bir şeydir. Yani, tamı tamına aynı hayat formunu paylaşan iki toplum yoktur. Bu durumda Quine haklı mıdır? Bir kimsenin ne demek istediğini belirleyen bir faktör yok mudur? Belki çok basit bir cevap olacak, ancak, ortak dünya ve ortak biyoloji kalkış noktamız olamaz mı? Üçüncü bir unsur olarak, ortak olmasa bile, benzer bir zihin yapısı da diyebiliriz. Demek ki üç ortak noktamız varmış gibi duruyor: Dünya-biyoloji-zihin.

Bu sonuçla ilgili problemleri elbette farkındayız. Ancak, çeviri, en iyi tahmin de olsa bir şekilde mümkündür. Bu üç unsura bir de “Yaşam biçimimiz”, ilave edersek, dört unsurla çeviriyi bir şekilde kullanılabilir kılabiliriz.

Biz burada herhangi bir unsuru temele almıyoruz. Daha doğrusu monist bir yaklaşımdan kaçınıyoruz. Bize öyle geliyor ki pluralist bir düşünme, biçimi bizi çözüme, eğer varsa, daha çok yaklaştırır. Şunu demek istiyoruz: Dış dünya objektif olarak hepimize etki etse bile bu etki çeviriyi garanti altına almaz. Yani tek başına gözlem cümleleri yeterli değildir. Doğrudur, belki de gözlem cümleleri dilin girişidir, ancak, bu cümleler daha sonra bir bütünün parçası olacak şekilde zihin tarafından organize edilirler.

III

Sonuç olarak, ortak dünya, ortak biyoloji, benzer zihin yapısı ve benzer hayat formu çeviriyi mümkün kılabilir. Bu sonuçla Quine’in iddiasını aşırı buluyoruz. Şunu da söylemek gerekir ki, Quine “philosophy of logic” adlı eserinde, mantığın çeviriye yardımcı olabileceğini söyler. (Quine, 1970,s.82) Ancak, tarihi metinler konusunun bir başka problem olduğu açıktır. Belki de tarihi metinlerin çevirisi, çeviri tartışmasının bir alt başlığıdır. Tarihi metinlerde yukarıda saydığımız dört unsur olan bir tanesi, yani yaşam formu tamamiyle eksiktir. Ayrıca evren hakkındaki bilgi birikimini de düşünürsek olayların yorumlanmasında ciddi bir boşluk doğmaktadır.

Ancak, felsefe ile ilgili tarihi metinlerin çevirisi diğer alanlardan oldukça farklılık gösterir. Çünkü, örneğin, töz sorunu, günümüzde de aynı sorundur. Bu soruna 2500 yıl önce veya 2500 yıl sonra yaklaşıldığında ortada hala ciddiye alınabilecek teoriler olacaktır. Burada biz insan zihninin en özgür kullanıldığı alan olarak görmüyoruz felsefeyi. Eğer filozof, kendini yaşadığı sosyal çevrenin şekillendirmesinden kurtarabilmiş bir insansa, yaklaşımında her zaman, zaman ötesi bir boyut olacaktır.

Bu durumda da şöyle bir sonuca ulaşabiliriz: Bir filozofu ancak aynı soruları kendisine sorabilmiş bir başka filozof veya felsefeci anlayabilir.

Acaba bir felsefeci, günümüz deyimleriyle, internet sitesine girebildiği bir filozofu, başkasına, anlam kaybettirmeden aktarabilir mi? Sorunun yön değiştirmeye başladığını farkındayız. Konu filozofları anlamak ve anlatabilmek sorununa dönüşüyor.

Şunu demek istiyoruz: Filozofları, çaba harcayarak, diğer alanlardan daha az anlam kaybı ile günümüze tercüme etmek mümkün görünüyor. Çünkü, bize göre insan zihninde araştırma alanı soyutlaştıkça, yorum alternatifleri daha azalmaktadır. Bu açıdan, filozofu yakalayabilen bir düşünür çıkma ihtimali oldukça yüksektir. Örneğin “evrenin anlamı nedir?” sorusunun cevabı dahi 1-2 alternatifi öteye geçmez.

Sonuç olarak, çeviri problemlili olsa da imkansız değildir, diyebiliriz.

Son olarak burada çeviri hakkında söylenmiş birkaç söze yer vermek istiyoruz:

Cervantes: Çeviri tersine döndürülmüş bir halı gibidir. Bütün motifleri üzerinde olduğu halde, hiçbir güzelliğini algılayamazsınız.

Humboldt: Çeviri, gerçekleştirilemez bir işi çözmeye girişimi gibidir.

Schlegel: Çeviri, kaçınılmaz olarak çeviren ya da çevrilenin telef olacağı bir ölüm duellosu gibidir.

Borrow: Çeviri, olsa olsa bir yankı olabilir.

KAYNAKÇA

Baç Murat, Wittgenstein ve Anlamın Ortalıkta Olması, Felsefi Tartışmalar 28, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2001.

Dancy Jonathan, Introduction to Contemporary Epistemology, Basil Blackwell, Oxford, 1985.

Flew Antony, A Dictionary of Philosophy, Pan Books, London, 1979.

Kirk Robert, Translation Determined, Clarendon Press, Oxford, 1985.

O’He ar Anthony, What Philosophy Is, Penguin Books, Widdlesex, 1985.

Passmore John, Recent Philosophers, Duckworth, London, 1985.

Putnam Hilary, Reason Truth and History, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.

Quine W.V., Philosophy of Logic, Prentice-Hall, inc. London, 1970.